
LISZT HALÁLA (VI/4. RÉSZ)

Lina Schmalhausen naplója alapján

*Közreadja Alan Walker**

1886. július 27., kedd**

7 óra után elmentem a Mesterhez, Mihály rögtön rám is rivallt, hogy miért nem jöttem előbb, eddig nem is járt a Mesternél senki, pedig egész éjjel fantáziált, és már régóta várt engem. Az ágyához léptem (de nem kérdeztem meg, hogy érzi magát, hiszen tudtam, mennyire kedvét szegik az ilyen kérdések), egészen fakón, szomorúan nézett rám, a kezem után nyúlt, megcsókolta, és azt mondta: „Még nem javulok”, miközben megrázta a fejét, és olyan gyámoltalan, sőt már-már azt mondanám, gyermeki pillantást vetett rám. Leültem az ágyára, ő pedig elmesélte, hogy egész éjjel heves lázban égett, és egész eddig nem is volt nála senki, még a lánya sem jött el. Aztán megint megkért – „meséljen valamit!” –, majd magasra emelte a kezecskéjét, és számolgatni kezdett, mondván, „ennek a hónapnak 31 napja van, nem igaz?” Igent mondtam. „No jó, akkor 2-án utazzon el innen, akarom mondani 1-jén, mert ez a hónap 31 napos, 2-án pedig érkezik Meyendorff asszony, és nem szabad, hogy itt lásson, mert akkor nemcsak nekem (aki beteg vagyok), hanem még a lányomnak is kellemetlenkedne itt. Még kapsz tőlem pénzt az útra.” Mondtam, hogy nincs szükségem semmire, hiszen már bőségesen kaptam tőle, ő elmosolyodott, és megismételte: „Bőségesen!” A Mester panaszkodott, hogy senkit sem kereshet, senkire sem támaszkodhat, mire én azt mondtam, „ez egészen rendjén való, kedves Mester, mert így nem is kérdezzetik folyton: »hogyan szolgál az egészsége?» – ami olyan borzasztó lenne önnek.” Újfent azt mondta: „Bárcsak máshol betegedtem volna meg, de épp itt, éppen mindenki szeme előtt, ahol minden csak úgy zsidong, ez valóban ostoba dolog.” Megint elszunyókált kissé, én pedig Wagner írásaiból olvastam föl neki. Most betoppant Mihály, és azt mondta, Cosima már kint van, menjek gyorsan a szalonba, akkor nem lát meg, de én egyáltalán nem akartam elkerülni Cosimát, és így egyenesen feléje indultam. Futó, néma biccentéssel viharzott el mellettem. Most Mihály szobájában várakoztam, Stavenhagen is megjött. 1½ óra múlva kijött Cosima, és anélkül, hogy akár

* Folyóiratunk ezúton mond köszönetet a Goethe- és Schiller-archívumnak, amiért a szöveg és a kép közlésének jogát nagylelkűen rendelkezésre bocsátotta, valamint Prof. Alan Walkernek, hogy a napló közlésre kerülő részleteit a *Parlando* magyar olvasói számára a megengedett terjedelem erejéig kiválogatta, közlését engedélyezte. A magyar kiadást szerkesztette Ábrahám Mariann. (A Szerk.)

** A napló fordítása során tekintetbe vettem WDFL szempontjait. A technikai apparátussal kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a munkálatok során a Weimarban őrzött kéziratos napló német nyelvű átiratára támaszkodtam, melyet a Goethe- és Schiller-archívum szíves engedélyével használtam fel. A fordítás tehát a német eredetit követi, s ezt vettem össze az angol kiadással, valamint egészítettem ki Alan Walkernek a naplóhoz fűzött jegyzeteivel és – ahol szükségét láttam – a megjegyzéseivel. A szövegben található szögletes zárójeles betoldások, valamint a másként nem jelzett lábjegyzetek Alan Walkeréi. (A Fordító.)

Stavenhagent, akár engem üdvözölt volna, azt mondta Mihálynak: „Senkit se engedjen be az abbé úrhoz, az égvilágon *senkit!*” Stavenhagen szája kaján mosolyra görbült, aztán gúnyosan bösz arcot vágott; én, alighogy Cosima kitette a lábát, már a Mesternél is voltam. Mihály utánam lopakodott, és szó szerint azt mondta, az örült boszorkánynak itt nincs szava. Amikor leültem az ágyára, a Mester azt mondta: „fél órája épp rólad beszélgettem a lányommal, ez az első alkalom, hogy szóba kerültél köztünk, no persze már megint a kedves weimari mesékkal jött.¹ – Azt hittem, még mindig te vagy itt a szobában, nem hallottam, amikor a lányom bejött, és így továbbra is hozzád beszéltem, a bárónéról meg az elutazásodról, abban a hiszemben, hogy itt vagy mellettem, és közben itt sem voltál, csak a lányom volt az.”²

A Mester megkérdezte, hogy apám is ott volt-e Karlsbadban, és hogy a fivérem még mindig beteg-e, és munka nélkül áll-e (ezek a kérdések feltűntek, ugyanis a Mester időtlen idők óta nem kérdezett már a fivérem stb. felől). A Mester megkérdezte, Bayreuthból pár hétre hazamegyek-e még, hiszen a nyár közepén Pesten aligha lesz mihez kezdenem. A Mester azt mondta: „Ha kibír még egy évet Pesten, én is azt hiszem, meg fogja ott állni a helyét.” A Mester többször elszunyókált, és hevesen delirált. Aztán elbeszélte, hogy ma Schorn kisasszony a lányánál járt, és felajánlkozott, hogy éjjel virrasszon mellette, és újfent biztosította a lányát, hogy milyen bensőséges érzelmeket táplál a Mester iránt, és éjjelente szívesen őrködne az álma felett. A Mester azt mondta: „A lányom úgy felelt neki, hogy amennyiben éjjeli őrésre lenne szükség, maga a család visel majd gondot rá.”³

A Mester azt mondta Mihálynak, hogy felkelne, hogy megreggelizzen, és Mihály legyen szíves a hálószobában megteríteni kettőnknek, a kis kerek vasasztalra. A Mester most felkelt, én pedig addig átmentem a szalonba, majd maga jött utánam, hogy visszahívjon a hálószobába, enni. Ezután mindketten odaültünk a kis vasasztalkához, Mihály pedig egy kevés párolt sárgarépat hozott, kicsiny, kerek hússzeletkével. A Mester szinte az egészet az én tányéromra tette, ugyanis nem tudott enni, én magam sem voltam rá képes, ami, úgy tűnt, bántja őt, és mondta is: „Biztosan nem jó az étel.” (Erre gyorsan lenyeltem a répát, hogy megmutassam neki, az étel jó, de közben lázas félelemmel pillantottam az ajtó felé, hogy nem jön-e senki a Wahnfriedből, mert akkor mindig azt

1 Liszt itt ironikusan arra céloz, hogy Schmalhausent Weimarban bolti lopással, illetve azzal is megvádolták, hogy pénzt tulajdonított el Liszt asztaláról.

2 Ennél a drámai mondatnál nem is kell több, hogy megértsük, miből táplálkozott Cosima megvetése és gyűlölete Schmalhausen iránt. Képzeljük csak el! Liszt lázálomtól gyötörtén fekszik ágyán, miután bizalmas dolgokat mondott Schmalhausennek, aki pont akkor lép ki a szobából, amikor Cosima bejön. Liszt továbbra is „Linához” beszél – méghozzá éppen Cosimáról! A hallottak sokban alátámasztják a pletykákat, amelyek apja és Schmalhausen kapcsolatát illetik: a vigasztalás túlon túl bizalmas. Ezért kitiltja Schmalhausent apja jelenlétéből. A „kedves weimari mesék” egymagukban nem ejtették volna gondolkodóba Cosimát, hiszen jó ideje tudomása volt már róluk. Július 27-én reggel nem más rendítette meg, mint apjának a 22 esztendő Linához fűződő érzelmi kapcsolata, amelynek első ízben lehetett szem- és fültanúja.

3 Cosima elzárkózását maga Schorn is megerősítette, midőn igen érzékletesen beszámolt a Liszt halálos ágyánál tett egyik utolsó látogatásáról: „Felajánlottam, hogy ellátom a szükséges ápolói feladatokat. Thode asszony [Daniela] és Eva Wagner kisasszony köszönettel elfogadta az ajánlatomat, de [Eva] később visszajött, és tudatta velem Cosima döntését: hogy azt kívánja, »apját kizárólagosan ő maga, illetve leányai ápolják, és senki más« (SZM, 466–467. l.).

mondták, hogy eleszem a Mester elől az ételt.) A Mester keze erősen remegett, közben szakadatlanul köhögött. Megint együtt, egy pohárból ittuk a bort (illetőleg a vizet, minden más túl erős neki), s a Mester azt mondta: „Ha nyomban ledőlök, amint megérkeztem, akkor nem lettem volna ilyen rosszul.” Aztán nyomban az ágyába rendelte az ételt. Azt mondta: „Túl gyenge vagyok még, hogy sokáig fent maradjak.” Miután lefeküdt, megkért: „Így, most pedig olvasson magának, én megpróbálok aludni valamiscskét.” De nem sok idő telt bele, és már meg is kérdezte: „Mit olvas?” Azt feleltem: „A *weimari nôket*.” Mire a Mester: „Bizonyára Stahr könyvét?” Majd, miután nemmel feleltem: „Az kár; mondja meg Stahrnak, ha legközelebb találkozunk, hogy egyike vagyok [Adolf] Stahr kevés tisztelőjének. A könyv elsorangú, no de olvasson valamit a magáéból!” Egy idő múlva a Mester türelmetlenül azt mondta: „A könyv szörnyen unalmas, ügyeljen jobban a vesszőkre és bekezdésekre!” – Erre megint abbahagytam az olvasást, és beszámoltam néhány újságról, hogy Stahrék ma érkeznek stb.⁴ A Mester ez kissé felderítette, s azt felelte: „Igen, ha megjön a báróné, azonnal elutazunk Pestre, elhozzuk a gazdálkodó unokahúgomat, és aztán hármásban megyünk át Kissingenbe.” Amikor döbbsen ránéztem, szívből felnevetett, és azt mondta: „Na ez illenék csak igazán a bárónéhoz!”⁵ Majd hozzátette: „Mostanság sokat olvasnak egy könyvet, valami »Szélhámossgot« [...]»⁶

Most továbbolvastam neki az unalmas könyvből, és szépen el is aludt. Előtte még megkérdezte: „Mit is írt önnek tegnap az édesanyja?” Nagyjából elmondtam neki a levél tartalmát, többek között, hogy mostanság egyik örömből a másikba esem. Mire a Mester: „Szép kis öröm, amit én nyújtok, ha nem lennék beteg, másként menne a sorod, de ez így siralmas!” ½ órát ültem az ágya szélén, miközben ő aludt, aztán egyszer csak bejött Daniela; mikor látta, hogy alszik a Mester, nem mert megszólalni; felálltam, megmutattam

4 Dr. Adolf Stahr (1805–1876), a neves német történész haláláig a jénai egyetem professzora volt. *Jéna és Weimar* című könyve a két város történetének országos hírű szaktekintélyévé emelte. Két leánya volt, Anna (1835–1909) és Helene (1838–1914). Egyikük sem házasodott meg, és mindketten Liszt belső köréhez tartoztak a weimari évek során. A Schwanenseestrasén laktak egy kicsiny házban, és vasárnap délutáni „fogadásaikkal” szereztek hírnevet maguknak, melyeken Liszt is gyakorta részt vett, barátaival és tanítványaival együtt. Tréfás szavajárása szerint a kis lak „rugalmas szobái” mindig alkalmazkodtak a szükséghelyzethez, akárhány vendéggel toppant is be (LL, 78. l.). A két nővér, midőn a házban szorgoskodott, vagy süteményt és kávé szolgált fel, azt a benyomást keltette, mintha a lakás minden pontján egyszerre volna jelen – ami nem kevés kacagást idézett elő a társaságban. Anna és Helene Stahrt a weimariak bogarasnak tartották, és „csacsakamadaraknak” titulálták. Carl Lachmund arról is tájékoztat, hogy a két vénlány pontosan ugyanúgy öltözködött, „gondosan és takarosán, mintha csak a vasárnapi iskola növendékleányainak piknikjére indulnának” (LL, 75. l.). A csapongó felszíniesség minden külsősége ellenére azonban a Stahr nővérek magas műveltséggel büszkélkedhettek, és megörökölték apjuk tudós érdeklődését és művészi affinitását.

5 Liszt kilátástalan fizikai állapotát tekintve meglepő a humor e felvillanása. Akik ismerték Meyendorff bárónét, hűvös és kimért nőként írták le, és aligha lehetett volna arra számítani, hogy megtalálja a közös hangot egy a Liszt „vidéki kuzinjához” hasonló rusztikus nőszeméllyel. A kissingeni út pedig egyébként is meg volt már tervezve, s ezt Liszt jól tudta. Mindenesetre megmosolyogtató lehetett, ahogy Schmalhausennel eljátszott a gondolattal, mi történne, ha közölnék Olga von Meyendorff-fal: a tervek megváltoztak, és vígan, hármásban mennek a fürdőhelyre.

6 A napló kéziratában itt két szinte olvashatatlan sor található.

neki, hol álltam meg [az olvasásban], s ő elfoglalta a helyemet az ágyon. Csendesesen kimentem, kint Mihály zsörtölődött. Még hosszan álldogáltam az ajtó mögött; a Mester hamarosan felébredt, Daniela tovább akart olvasni, mire ő megkérdezte: „Ez nem Lina, ki van itt?” Daniela válaszolt, majd továbbolvasott, a Mester pedig azt mondta, érthetetlenül olvas, és elégedetlennek tűnt. Daniela még 10 percig maradt az ágyánál, aztán amikor indulni készült, én is elosontam onnan, ne lássa meg, hogy ott ácsorgok. (Délután 3 óra volt.) Amikor 4 órakor visszajöttem, Mihály azt mondta, Cosima mindenkinek megtiltotta a belépést, ma már nem mehetek vissza a Mesterhez. Az volt az érzésem, hogy egyáltalán nem láthatom már őt többé. Kétségbeesett hangulatban tértem haza, és egypár barátunknak írtam a Mesterről.

1886. július 28., szerda

Egész korán, 6 óra felé Fröhlich szolgálója ugrasztott ki az ágyból, mondván, nyomban Mihályhoz kell mennem. Azt hittem, a Mester hívat, és csak úgy repültem a Siegfriedstrasséra. Zihálva érkeztem, de Mihály lehűtött: „Kissasonge,⁷ miért sietett ennyire, semmi ok a sietségre, csak a Mester szavát kell átadnom önnek. Mester melegen üdvözlöi önt, és azt üzeni, meg van neki tiltva, hogy bárkivel is találkozzék, önnek sem szabad bemennie hozzá, és ezért úgy véli, nyugodtan elutazhat innen. Csak unatkozna itt, a báróné amúgy is napokon belül itt lesz, és akkor úgyis el kell mennie; Mester még azt is üzeni, hogy amint jobban lesz, ír önnek. Ön lesz az első, akinek írni fog. (Ezt elnyújtva mondta.) Útiköltségre is adnom kell önnek.” Mélyen sértett, hogy a szolgálója révén ajánl útiköltséget nekem, mivel Lisztől *soha* egy petákot sem kértem. Megmondtam Mihálynak, hogy pénzre nincs szükségem, adja át szívélyes üdvözlömet a Mesternek, és mondja meg neki, hogy én sem utazom el Bayreuthból, amíg teljesen rendbe nem jön. Majd Mihály szobájában maradtam, abban a szilárd elhatározásban, hogy tapodtat sem mozdulok a házából. Még ha a szobájába nem engedtek is be, legalább kintől hallani akartam, mi történik vele. A Mesternek nagyon rossz éjszakája volt, és az egész napot alig néhány megszakítással egyvégtében végigaludta. Cosima nap közben néhány percre be-bejött hozzá, és hideg, kimért hangján felolvasott neki Wagnerről. ½ 4 körül Erlangenből eljött Dr. Fleischer, és azt mondta, a Mesternek már 8 napja tüdőgyulladása van, és a legnagyobb nyugalomban kell őt tartani, s nem szabad engedni, hogy sokat beszéljen. Ezzel az utasítással aztán a bölcs doktor távozott is. Következésképpen délután sem mehetett be senki a Mester szobájába, sokszori hívása ellenére, és a fenséges Mester [*der Herrliche*] egész délután és egész éjjel *egyedül* maradt síri gondolataival. (Még Mihály sem tartott éjjeli virrasztást, és egy irtalmas nővére sem tartottak igényt.)

Stavenhagen előző este a Wahnfriedben (ahol nagy estélyt rendeztek, és a fiatal leányok is fogadtak) Evának csapta a szelet, és általa bebocsátást nyert a Mester hálósobájába (noha a Mesternek ő aztán végképp nem hiányzott). Úgy volt, hogy Eva a szalonban fogja múlatni az időt Isoldéval, hogy hallják, ha a Mesternek szüksége van valamire, de ez a két lánynak nagyon unalmas volt, ezért regényekkel felfegyverkezve várták, hogy Stavenhagen körüludvarolja őket. A Mester többször is hívta Evát, tudni

⁷ Lina talán nem vette észre, hogy Mihály „kisasszonyka” gyanánt szólítja meg, és hallás után írta le ezt a számára szokatlan becéző formát, amely németül „Fräuleinchen” lett volna. Ha azt vesszük, egyébként milyen viszonyban volt Mihállyal, aligha örült volna az ilyen leereszkedő bizalmaskodásnak.

akarta, mire ment ki a Wahnfriedben a tegnapi estély. Eva azt mondta: „Stavenhagen úr tegnap csodálatosan adta elő a Franziskusodat [bizonyára az egyik Szent Ferenc-legendáról volt szó], de kérlek, nagypapa, ne kérdezz többet, mert megárt neked!” „Maguk egészen rossz társaság” – mondta a Mester isteni, nyájas hangján, (tréfálkozva), – „hogymagára hagynak engem.” Eva erre Stavenhagennel megint visszament a szalonba, és meghívta, hogy együtt fogyasszák el a vacsorát.

Stavenhagen azután 3 órákor jött ki, kényelmesen sétált végig az utcán; én reszketve álltam, egy rácsnak támaszkodva, ő meg odavetette nekem: „Rég nem ettem már ilyen jót, 5 fogás, ez az Eva pompás leányzó.” Megkérdeztem tőle: „Hogy van a Mester? Önnek volt szerencséje bejutni hozzá.” Erre ő: „Én egyáltalán nem voltam az »öregnél«, csak Evával a szalonban, egyébként is, az öreg folyton csak alszik” – s azzal fütyörészve továbbment.

1886. július 29., csütörtök

Aznap éjjel a szeretett Mester iránti gyötrődés nem hagyott aludni. 7 óra felé elmentem Mihályhoz. Azt mondta, hogy mostantól éjszakánként Cosima virraszt a Mester mellett (vagyis Mihály és Fröhlich bosszúságára bevitetett egy ágyat a szalonba, a dunyhákkal és az ágyneművel az egész szalonban rendetlenséget csinált), de ez amúgy is csak az embereknek szóló „fontoskodás”, hogy itt rendezkedik be, hiszen nem is virraszt a Mester ágyánál, este csak 11 felé kerül elő, nyomban levetkőzik, és ágyba bújik, a Mester hálósobájába nyíló ajtóit szorosan bezárja, hogy ne is halljon semmit, ha a Mesternek szüksége volna valamire, reggel 6 órákor meg már szalad is megint a színházba, és egész nap odafent marad; Isolde és Eva csak 11 órákor jönnek, de ők sem mennek be a hálósobába, hanem inkább Stavenhagennel enyelegnek a szalonban. „Igen, igen, Kissasonge” – tette hozzá Mihály – „én vigyázok, hogy a Mesterrel semmi se történjen, mert azok (a Wahnfried felé mutatott) örülnének, ha rámenne, és nem távozna többé élve Bayreuthból.” Ehhez Fröhlich asszony is csatlakozott, és azt mondta: „Én is azt hiszem, hogy a megelégedésükre volna, túl szívtelenek az öregúrral, éjjelente nem tudok aludni, a hálósobám az öregúré fölött van, és a hörgése, a nyögései a vesémig hatolnak, pedig én csak vendég vagyok itt. Az éjjel megint borzalmasan jajveszékelt.” (E hírek hallatán mindvégig erősen zokognom kellett, főleg mikor azt mondta: „Az ember azt gondolná, a maga nagyapja az, nem azoké ott odaát, no, úgy tűnik, ők aztán nagyon szeretik az öregurat...”.) Az asszony egyébként nem tudhatta, mi megy végbe bennem, aki legutóbb még Rómában és Pesten is egész nap, egész éjjel az ágyánál ültem, minden orvosságot magam nyújtottam oda neki, és a Mester annyira megszokott, hogy már nem is tudott este elaludni, amíg oda nem ültem az ágyára, hogy imádkozzam vele, aztán a kezét a kezembe öltse, és úgy szenderüljön álomba, most meg kivette fel s alá lézenghetek, miközben tudom, hogy *teljesen* egyedül van, segítség nélkül, ő, aki természetétől fogva olyannyira szomjazza a szeretetet, és aki annyira rászorul a gondoskodásra!

Megint Mihály szobájába mentem, hogy a Mester ajtaján keresztül legalább a hangját halljam. Eva 10 óra felé jött (az ifjú hölgyek azért sem jöttek korábban, pedig a Mester egész éjjel és kora délelőtt egy szemhunyaszt sem aludt!). Eva kíséretében Stavenhagen is ott volt; a Mester azt mondta nekik: „Engedjete, hadd keljek fel egy kicsit, annyira elfeküdtem mindenemet!” Éles, metsző, szívtelen hangon felelt ez a szörnyeteg unoka: „Nagypapa, kérlek, ne legyél már ilyen *gyerekes*, a te állapotodban fel nem foghatom, hogy akarhatsz felkelni!” A Mester: „De legalább amíg az ágyam rendbe

szedik, nem is hiszed, mennyire sajog a testem.” Eva, gúnyos hangon: „Várj csak, míg megjön a Mama, ő majd megmondja, mit csinálj!” A Mester sírt, és félig könnyörögve, félig parancsolva mondta: „Akkor is ki akarok kelni az ágyból!” (A lábával meg is próbált kikecmeregni.) Stavenhagen visszalökte, mire ő Stavenhagenhez fordult: „Hívja be Mihályt!” Amekkora kínomba került, hogy az ajtó mögött türtőztessen magam, legszívesebben berontottam volna, hogy jól megverjem ezeket a barbár embereket, és megnyugtassam, megsimogassam a Mestert, és segítsék végrehajtani jogos kívánságait. Mennyire átéreztem a csapást, hogy nem fűz hozzá rokoni kötelék, ami az ápolására jogosított volna!

Mihály jött, a Mester meg azt mondta Evának: „Une minute, Eva!” A lány azt hitte, a nagyapja []⁸, és kiment. A Mester egy pillanatra felkelt az ágyból, Mihály odaadta neki a [bilit], mire ő: „Nem kell” – aztán (halkan): „csak Lináról akartam kérdezni. Beszélt Linával? Mit mond, és mihez kezd most? Átadta neki a megbízásomat? Mindenképpen, igen, mindenképpen beszélni szeretnék vele, ha csak pár pillanatot is.” Mihály zavartan: „Minden, minden el van igazítva, Kegyelmes Úr!” (A Mester még tovább beszélt volna, ám Mihály nyomban a szalon ajtajához futott, és hívta Evát.) Amikor Mihály kijött, megkérdeztem tőle: „A Mester a nevemet mondta, miféle megbízást kellene átadnia nekem?” Mihály azt mondta: „Hagyjon békében engem, Kissasonge, tévedni tetszik, a Mester nem mondott önnel kapcsolatban semmit.” (A gazember nem hitte, hogy a Mester egyetlen szava sem került el a figyelmem.) Mihály egyből vissza is ment a Mesterhez, Stavenhagen és Eva az ágy lábánál állt. A Mester most más módot eszelt ki arra, hogy fel tudjon kelni; azt mondta Mihálynak: „Olyan rég nem borotválkoztam, borotváljon meg engem!” Mihály végre meg is jött a meleg vízzel stb. A Mester erre: „Hát, az ágyban nem fog tudni jól megborotválni, ez nem megy, inkább felkelnék hozzá.” Mihály erre: „Nem, az ágyban fekvé jobban megy.” Most betoppant Lessmann és Mihalovich, és megálltak mellettem az ajtóban; mikor hallották, hogy a Mester borotválkozik, gúnyosan felnevettek, és azt mondogatták, hogy jut még eszébe borotválkozni, Lessmann meg a legnagyobb nyugalommal hozzátette: „Nem áll már talpra többet” – azzal mindketten mentek az útjukra. A Mester a borotválás közben nyugton maradt az ágyban, de aztán határozottan azt mondta: „Így, most pedig felakarok kelni, Mihály, segítsen nekem!” Mihály úgy gondolta, a Mester még felgyógyulhat, és nem merészelte a végsőkig feszíteni a haragját. Nyomban válaszolt is: „Kegyelmes Úr” – majd, miközben felvette a cipőket a Mester ágyától: „Már jövök is, csak elmegyek, kipucolom a cipőjét.” Ki is ment, és persze nem is jött már vissza. Evának tetszett ez a szélhámosság, és nyugodtan visszament a szalonba. A Mester meg túl gyenge volt, hogysem egymaga felkelhessen, a szívtelen teremtes pedig jól tudta ezt. Az ajtóablán keresztül láttam, amint a Mester sírva fekszik a párnáin, egészen lesóványodva. Ebben a pillanatban úgy éreztem, ő „Lear király”⁹. Most néhány órára elmentem onnan, és gondoltam magamban: „4 órákor visszajössz, akkor már mind megint a színházban vannak” – aztán meg, akárcsak hétfőn, a Mester kívánságára lesben állok majd, és ha

⁸ Schmalhausen néhány szót kihagyott. A szövegkörnyezet azt sejteti, hogy Liszt az éjjeliedényt kívánta használni

⁹ Amint Liszt tanítványa, Alexander Gottschalg beszámolt róla, Liszt úgy az ablakhoz vágott egy pohár Selters-vizet, hogy az kitörött – abban a reményben, hogy így siettetheti a véget. Gottschalg ezt az egyik Stahr nővértől tudta meg, aki július 30-án látta Lisztet (GFLW, 157. l.).

mindenki kirepült, bemegyek hozzá, hogy ne feküdjék már egyes egyedül lázálmai és félelmei közepette. Úgy is tettem, és miután mindenki elment a színházba, odamentem a Mester házához, 6-szor csöngettem, de senki még csak a füle botját sem mozgatta, mire én a kertbe lopóztam, és felmáshztam a szalon ablakába. Láttam, hogy Stavenhagen a szalonban ül, a Mester hálósobájának ablaka meg *csukva*! Könyörögtem neki, hogy csak pár percre engedjen be a Mesterhez, de ő nemet mondott, majd így: „Őn volt az, aki az imént annyit csöngetett? Cosima mindnyájunkat bezárta, a kulcsot meg magával vitte a színházba, hogy ne is *tudjunk* senkit beengedni, így én is be vagyok zárva ide, ami épp eléggé dühít már így is, hiszen a színházba akarok menni, ha nem jön vissza hamarosan, az ablakon át megyek ki, egész eddig leveleket írogattam.” Megkérdeztem, hogy van a Mester. Megint azt felelte: „Az öreg alszik, egyébként néhány napon belül megint teljesen egészséges lesz, és nemsokára újra whistezhetünk vele.” Úgy zokogtam, akár egy gyerek, és kértem Stavenhagent, segítsen az ablakon át bemászni a szalonba (hiszen csak egy kis ugrás volt). Stavenhagen azt mondta: „Cosima bármelyik pillanatban itt lehet, és mit szólna, ha itt találná önt bezárva velem?” Ezen eltűnődtem, és gondoltam magamban: „Amire az ostoba fajankó céloz, nekem aztán édes mindegy lenne, hogy Cosima mit gondol, de miattam a Mesternek is bosszúsága adódna a betegágán, ezt pedig nem akarom.” Visszamáshztam, és úgy futkostam az utcán fel s alá a Mester háza előtt, mint a gazdáját vesztett kutya; belebotlottam Fröhlich cselédlányába, aki azt mondta: „Ne nevettesse ki magát, Mihály és Stavenhagen már tegnap is alig várták, hogy amikor ma eljön, zárva találja majd az ajtókat, ők maguk reteszelték be magukat, és még az én asszonyomat is megkérték, mondja azt önnek, hogy a saját szemével látta, hogyan vitte magával Cosima a kulcsokat.” Mindannyian a színházban voltak, én pedig leültem a Mester kertecskéjében a kölépcsőre, majd 5 órán át meredtem magam elé, tépelődve. Aztán felmentem a rövid lépcsőn, és így feljutottam a kis tornácra, amely közvetlenül a Mester hálósobája előtt volt, úgyhogy csak egy vékony üvegajtó választott el bennünket, különben már az ágyánál álltam volna; az ágyat is csak az éjjeli asztal választotta el a nagy üvegajtótól, s így pontosan megfigyelhettem őt. *Mennyire* szívesen bekopogtattam volna az üvegen, hogy észrevétessem magam vele (akkor nyomban kiugrott volna az ágyból, és ajtót nyitott volna nekem – de akkor én meg kénytelen lettem volna feladni ezt az öröpszómat is). Joukowsky¹⁰ jött, hogy felváltsa Stavenhagent. Stavenhagen a színházba indult (6 óra volt), Joukowsky meg kinyitotta a szalonból a Mester hálósobájába vezető ajtót, kitámasztotta, és leült a szalonban (én a tornácról a szalont is beláttam,

¹⁰ Paul von Joukowsky (1845–1912) tervezte a *Parsifal* 1882-es ősbemutatójának díszletét, és ekkor már a bayreuthi körök kiemelkedő tagja volt. Liszt, akit vonzott Joukowsky „modernista” portréfestészeti megközelítése, megbízta azzal, hogy portrét készítsen róla, melyet azután a zeneszerző Torontóba küldött, a Mason & Risch zongoragyárnak, cserébe, amiért Vincent Risch a cég egyik első koncertzongoráját Lisztnek adományozta. Joukowsky Liszt-portréja akkora szenzációt keltett, hogy a weimari nagyherceg is készíttetett belőle egy kisebb kópiát, amely utóbb szintén Kanadába került. E történet bővebb kifejtését, illetve a portrék további sorsát lásd WLF, 3. köt., 409. l. A két portré nagyobbikát közli BFL, 286. l., amely kötet azonban – tévesen – a torontói konzervatóriumnak tulajdonítja a képet. Lásd még KLMR, különösen 79–82. és 89–90. l. A fesztivál idején egyébként Joukowsky ugyanabban a házban bérelt szobákat, ahol Liszt (a Siegfriedstrasse 1.-ben); ezek közvetlenül a zeneszerzőé fölött helyezkedtek el. Joukowsky így napról napra tanúja volt Liszt lassú elmúlásának.

amint nyílt a Mester szobájának ajtaja). A Mester most felemelkedett az ágyacskájában, s néhányszor azt mondta: „Hát nincs itt senki?” Nincs válasz. Most felegyenesedve, egyenes derékkal ült meg az ágyban, és hosszan nézett a szalonajtó felé, aztán elcsüggedten, mélyet sóhajtván zuhant vissza a vánkosára. Mily fájdalommal hasított mindez a lelkembe, a kölépcsőre buktam, keservesen sírtam, és a szerető Istent kértem, hogy csak még egyszer láthassam legalább, és beszélhessek vele. 4 órától 9 óráig így maradtam a kertben, és hallottam, amint a Mester szakadatlanul nyöszörög, egyszer csak odaosont hozzám a Fröhlich szolgálólánya, és azt mondta: „Kisasszony, gyűjtsön bátorságot, Joukowsky most ment el, Mihály alszik, Stavenhagen leveleket ír, az ajtók tárva-nyitva, azt hiszik, régen elment már.” Akár egy vadmacska, úgy lopództam be a Mester ágyához, Mihály épp akkor lépett a hálószobába, az öklével fenyegetett, és azt mondta: „No megálljon csak, lesz ám nemulass!” (Ügyet sem vetettem a gazemberre, hanem odaálltam a Mester ágya elé; ő megérezte a friss légfuvallatot, szeme szinte teljesen be volt csukva, már nem is látott, a Mester pár nap alatt egészen elaszott. Tompán és bosszúsan mondta: „Que voulez vous?” (Azt hitte, az egyik unokája vagyok.) Azt feleltem: „Én vagyok az, Lina.” Mintha álomból ébredt volna, kitárta a karját, megölelt, és úgy mondta: „Ah, Lina!” Az öröm felélesztette, és azt mondta: „Gyere, ülj ide mellém, szegény gyermekem, nem szabad látnom téged – és te szenvedsz?” Kezem úgy reszketett, mint a nyárfalevél, egész testem remegett, a fogam meg erősen vacogott, éreztem, ez az utolsó alkalom, amelyért Istenhez fohászkodtam, most utoljára tarthatom őt élve a karomban. Igen, e pillanatban vált határozott bizonyossággá bennem, egy belső hang azt súgta: „Használd ki ezt a pillanatot!” – és én megcsókoltam, úgy, ahogy az ember csak a világ legdrágább kincsét csókolhatja meg még egyszer, utoljára. Nem sírhattam el magam; tudtam, hogy nem szabad felzaklatnom őt; a fájdalom úgy összeszorította a torkomat, hogy képtelen voltam egyetlen szót is kinyögni. Megismételte: „Ülj le (a kezével is intett), te reszketesz!” Az egyik ajtó mögött Stavenhagen, a másiknál Mihály várt rám. Azt mondtam a Mesternek, hogy csak még egyszer megölelem, és megint el kell mennem, nem láthatnak meg ővele. Heves láz lett úrrá rajtam, a mennyei boldogság és a fájdalom e pillanatban úgy egyesült bennem, hogy nem is voltam ura a szavaimnak, és folyton tegeztem őt, mint aki bolondulásig szerelmes. – Ezt meg is hallotta a két jó barát, és biztos azt gondolták, bizalmasan mindig így szólítom a Mestert; hogy miként történhetett, ma még megmagyarázhatatlan nekem, teljesen elszakadtam mindentől, és mintha megittasodtam volna. A Mester megkérdezte: „Odaadták neked a 100 forintot? ez aggaszt már oly régóta, hogy megkaptad-e; különben nem fogsz tudni kijönni; ezek már annyit turkáltak a pénztárcámban.” Azt mondtam, eddig nem kaptam semmit, mire ő hevesen: „Mihály, ön biztosított afelől, hogy átadta Schmalhausen kisasszonynak a pénzt?” Mihály felém intett, és azt mondta: „Ez már el van igazítva, Kegyelmes Úr.” A Mester visszavágott: „Nincs eligazítva, adja ide azonnal – ezen a borítékon nem az áll, hogy N. T.? ez Tábornok neve;¹¹ tartozom még neki, kedves Lina, és ön lesz olyan szíves, hogy amikor hamarosan visszatér Pestre, átadja neki a pénzt.” (Eközben a Mester sokatmondón megszorította a kezem; láza ellenére igen jól tudta, hogy Mihály és Stavenhagen nem láthatja, amint pénzt ad nekem.) A Mester intett nekem, hogy hajoljak fölé, Mihály

¹¹ Tábornok Nándor (1831–1888) Liszt egyik magyarországi kiadója volt. A szövegkörnyezet azt sugallja, hogy Liszt fondorlatot szőtt, midőn Tábornok nevét írta rá arra a borítékra, melybe a Linának szánt pénzt elhelyezte.

kiment a pénzért, Stavenhagen az ajtóban maradt – a Mester odasúgta: „Derítsd ki, hogy Göllerich kapott-e valamennyit, olyan nagy szükségben van, és küldtem neki valamit.” A Mester most megint azt mondta: „Ülj le! (és az ágya melletti székre mutatott), meg kell bocsátanod, hogy nem engednek be hozzám, különben mindenki ide akarna jönni, ő épp most ment el (ezzel a lányára célzott), s így nyugodtan mellettem maradhatsz 2 órát, előbb nem jönnek vissza.” Stavenhagen intett, hogy mennem kell, Mihály és Stavenhagen azt mondta: „A Mester eddig mélyen aludt; Wagner asszony bármelyik pillanatban itt lehet, és akkor elvesztünk, amiért beengedtük önt a Mesterhez.” A Mester azt mondta: „Lina itt marad és megfogja a kezemet, a lányom igazán csak 2 óra múlva jön vissza.” Stavenhagen halkán odasúgta: „Egész eddig aludt, hallgasson ide, nem is tudja, mit beszél” – Mihály meg: „Most már elég!” A Mester felegyenesedett, és fenyegető hangon mondta: „Hát van még itt valaki?” Mihály félve felelte: „Senki, Kegyelmes Úr.” A Mester azt válaszolta: „Én is úgy tudom” – majd megparancsolta neki: „Menjen ki, és zárja be az ajtót!” Mihály úgy távozott, mint a kivert kutya, Stavenhagen a szalon ajtajában hallgatózott. A Mester megint delíriumba esett, szálegyenes derékkal ült az ágyban, aztán nagy hirtelen azt mondta: „Jó Linám, ön félig-meddig ugye bajor, nem tudja, mikor van a szerencsétlen király neve napja? Senki nem akarja megmondani!” – *Sajnos* én sem tudtam, és azt mondtam: „Nem tudom”, mire ő, szomorúan: „Ah, azt reméltem, te megmondod nekem.”¹² – (A szobája egészen sötét volt, a szoba végében homályos éjjeli lámpa égett, és ez volt minden világítás.) Stavenhagen most halk, aggódó hangon szólt: „Jön Cosima!” Nagy sietve magamhoz szorítottam a Mestert, mintha ki akarnám menekíteni a halál karmaiból; ő pedig: „Ne menj el, sokáig nem jön még!” Kiszaladtam, abban a hitben, hogy Cosima hamarosan megjön, Stavenhagen azt mondta: „Nincs még itt, de bármelyik pillanatban megérkezhet, hagyja az öreget, úgyis csak hetet-havat összehord, ez a bajor király is az imént” (én tudtam, hogy a Mester inkább eszénél van, mint az egész szívtelen kompánia együttléve). Megint hallottam, amint a Mester gyöngye hangján a nevemen szólít, Mihály meg akart állítani, én kiszabadítottam magam, és megint berohantam a Mesterhez. A Mester megkérdezte (sietősen): „Mikor utazol el?” Én azt feleltem: „Addig nem, amíg teljesen meg nem gyógyult.” „Csak véletlenül se lászon meg, mert mostanában érkezik.”¹³ „Nem, Mester, amint a báróné megjön, az ön kedvéért ki sem mozdulok többet a házamból, hogy még az utcán se találkozhasson velem, de – még ha hetekig lesz is az ágyhoz kötve – Bayreuthból nem távozom, amíg teljesen rendbe nem jött.” Erre megragadta a kezemet, elmosolyodott, és azt mondta: „Ezt már szeretem; de hetekig? ó nem, már 3 hete ápolgatom magam, 2, de legfőljb 3 napon belül ismét teljesen egészséges leszek.” – „Nos, akkor még a báróné előtt láthatom önt” – feleltem reszketve – „és nem búcsúzom még el.” – „Maradj még” – mondta a Mester, de én, miután még egyszer magamhoz szorítottam, kiszaladtam, s

¹² A „szerencsétlen király” II. Lajos bajor uralkodó volt, akinek közelgő születésnapja augusztus 25-re esett. Lajos június 13-i öngyilkosságát már említettük, s ismét látszik, mekkora hatással volt ez Lisztre. Liszt babonáiról és előérzeteiről külön fejezet sem lenne elég.

¹³ Liszt Meyendorff bárónéra utalt, aki – Cosimához hasonlóan – képtelen volt egy levegőt szívni Lina Schmalhausennel. S abban is hasonlított Cosimára, hogy úgy gondolta, még Lisztnél is jobban tudja, milyen társaságra van szüksége.

odakint sebzett vadként futkostam fel s alá az utcán. Sok idő jutott, hogy megbánjam a hiszékenységet és az ostobaságomat. A Mesternek volt igaza, Cosima csak 3 óra múlva, ½12-kor érkezett meg – mennyivel boldogabb lehettem volna ez alatt a 2 drága óra alatt, ha nála vagyok, nem pedig a háza előtt, egymagam a sötét éjszakában!

Éjfél tájt, amikor minden elcsendesült, bementem a Traube fogadóba; minden növendék – Thomán, Stavenhagen, Stahrék stb. – ott gyülekezett, és még 2 órán át szokásos tréfáiktól harsogott az éjszaka. Stavenhagen egy pohár sört emelt rám, és azt mondta: „Na, megköszönheti nekem, amiért hagytam, hogy ilyen sokáig a Mesternél legyen, Mihály már ki akarta vonszolni az ajtón, de én megakadályoztam.” (Ide jutottunk hát, hogy már a Mester legfiatalabb növendéke, Stavenhagen is, aki csak ¾ éve volt Liszt körében, rendelkezhetett afölött, hogy bemehetek-e Liszthez, avagy sem!) „Amúgy” – folytatta Stavenhagen – „az öreg még többször is hívta önt, és amikor nem jött vissza, tőlem kérdezte, hogy valóban elment-e már.”

(Fejérvári Boldizsár fordítása)

– Folytatása következik –

Hivatkozások:

BFL	Burger, Ernst: <i>Franz Liszt: Eine Lebenschronik in Bildern und Dokumenten</i> . München, 1986.
GFLW	Gottschalg, Alexander: <i>Franz Liszt in Weimar und seine letzten Lebensjahre</i> . Berlin, 1910.
KLMR	Keeling, Geraldine: „Liszt and Mason & Risch.” In: <i>New Light on Liszt and His Music: Essays in Honor of Alan Walker's 65th Birthday</i> . Szerk. James Deaville és Michael Saffle. 75–90. Stuyvesant, 1997.
LL	<i>Living with Liszt: The Diary of Carl Lachmund, an American Pupil of Liszt, 1882–1884</i> . Szerkesztette, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Alan Walker. Stuyvesant, NY, 1995.
SZM	Schorn, Adelheid von: <i>Zwei Menschenalter: Erinnerungen und Briefe</i> . Berlin, 1901.
WLF	Walker, Alan: <i>Liszt Ferenc</i> . 3 kötet. Fordította: Rácz Judit (1–2. köt.) és Fejérvári Boldizsár (3. köt.). Budapest, 1986–2003.